

APIE BAŽNYČIOS IR MOKSLO SANTYKĮ

(Iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistinės minties istorijos)

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje mokslo ir religijos santykio problema skambėjo aktualiai. Didžiuliai mokslo laimėjimai daugumą gamtininkų — ir ne tik gamtininkų — pastūmėjo į ateizmą. Tuo keliu nuėjo ir nemaža dalis to meto Lietuvos kultūros veikėjų. Savo gausiuose raštuose jie kritikavo religiją ir bažnyčią, įrodinėjo religijos ir mokslo priešingumą, bažnyčios antimokslinę veiklą.

Mūsų dienomis religijos ir mokslo santykio problema dar nenustojo savo aktualumo. Šia prasme turi reikšmės XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistų pažiūrų į mokslo ir religijos santykį mokslinė analizė ir įvertinimas. Tuo labiau, kad jų veikla ir mintys kartais susišaukia su kai kuriomis dabartinio ateistinio judėjimo apraiškomis. Tas klausimas — labai platus; šiame straipsnyje paliesime tik jų pažiūras į bažnyčios ir mokslo santykį viduramžiais.

* * *

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistai¹ daug dėmesio skyrė antimokslinei viduramžių krikščionių bažnyčios veiklai. Remdamiesi gausia medžiaga, jie įrodinėjo, kad bažnyčia buvo pažangos priešas, karšta tamsos šalininkė bei skleidėja, kad su savo gausia dvasininkų armija ji aršiai kovojo prieš mokslą ir kultūrą. Viduramžiais buvo viena kalbama, o kita daroma, didžiausi nusikaltimai buvo teisinami gražiais ir kilniais idealais, vergovė vadinama laisve, apiplėšimas — pagalba, smurtas — meile, nesąmonė — išmintimi ir pan. Tiesa buvo tik Romoje. Kas nesitenkino šventojo rašto išmintimi, jo nelaikė neabejotinų ir amžinų tiesų šaltiniu ir reiškė savo nuomonę, — buvo smerkiamas; kas drįso pasukti iš Romos nubrėžto kelio, — buvo laikomas žmonių priešu ir velnio agentu, ir, kaip nusikaltėlis, represuojamas, žudomas. Ateistinės kryp-

---

¹ Straipsnyje nagrinėjamos pažiūros tų ateistų, kurie dar nesivadovavo dialektinio materializmo metodologija.

ties laikraštis „Ateitis“ rašė: „Laikuose žydėjimo šventos Romos katalikiškos bažnyčios, kada <...> šviesa mokslo buvo vadinama tamsa, o kvailybės prisiūlomos už kelvedį, tuose tai garbinguose laikuose, jeigu kas išdrįso klaustis kelio, ką ne į Romą vedė, buvo vadinamas paklydėliu; kas norėjo daugiau ko dažinoti, negu tai galima surasti biblijoje, buvo skaitomas už padūkėlį, o dar kas aršiausiai, jeigu kas išdrįso išreikšti nuomonę kitokią, negu šventų bažnyčios tėvų, ar tvirtinti, kad ir kas kitas yra mokslu apart šventos teologijos, tokis žmogus tiesiog už eretiką liko paskaitytas“². V. Dembskio žodžiais tariant, „Romos popai stengėsi visokiais būdais neleisti Europoje prasiplatinti kitokiam mokslui greta jų“³.

Lietuvos ateistai visiškai teisingai aiškino, jog tada, kai žmonių protas buvo sukaustytas dogmomis, kai didelių dvasinių polėkių žmonės, šviesuomenė, mokslininkai, rašytojai, kovotojai už pažangą buvo persekiojami, kalinami, kankinami, žudomi,— buvo daroma didžiausia žala mokslui ir kultūrai. Deja, Lietuvos ateistų metodologijos ribotumas neleido atskleisti šio proceso esmės. Laikydami nemokslinio požiūrio į visuomenę, subjektyvistškai aiškindami istorijos reiškinius, jie nesuprato bažnyčios ir jos apologetų santykio su mokslu ir kultūra tikrųjų priežasčių ir tikrojo vaidmens. Jie ir neieškojo tokio stambaus istorinio reiškinio šaknų pačios visuomenės struktūroje, jos ūkinės sistemos ir klasinių santykių ypatumuose.

Iš esmės jie kartojo jau praėjusių amžių kylančios buržuazijos ideologų tarpe paplitusią nuomonę, kad sunkumai ir nuostoliai, kuriuos pakėlė kultūra ir mokslas, pradedant antikos griuvimu ir baigiant šiomis dienomis, atsirado dėl krikščionybės ir jos bažnyčios kaltės. Neretai religija buvo kaltinama net dėl visų žmonijos negerovių. V. Dembskis, pavyzdžiui, rašė, jog tikėjimas į dievą yra „priešasčia viso pikto ant svieto“⁴. Lietuviuvi skaitytojui atkakliai buvo diegiama mintis, jog „religijos atnešusios yra visus nelabumus žmonijai“⁵. Religija buvo kaltinama ir dėl tautų pavergimo, ir dėl klasinio išnaudojimo, ir dėl karų⁶. V. Dembskis manė, kad net klasių kova taip pat yra bažnyčios pagim-

---

² V. V., Giordano Bruno.—„Ateitis“, 1901, Nr. 10, p. 74.

³ V. Dembskis, Inkvizicija, arba atpirkimas žmonių nuo šėtono, Scranton, 1909, p. 290.

⁴ V. Dembskis, In LLS kuopas.—„Lietuva“, 1905, Nr. 51.

⁵ Sebastijonas Faure, Dievo piktadėjystės (Vertė J. Šliupas), Philadelphia, 1905, p. 12.

⁶ M. Babcock, Kodėl Dievas neužmusza velnio? Išguldė F. G. Masionis.—„Galybė“, 1898, Nr. 2, p. 74; Nr. 6, p. 275; *Skr.*, Pora žodžių mūsų „draugei“.—„Nauja draugija“, 1899, Nr. 11, p. 82.

dyta. „Jeigu ta kova,—rašė jis,— nesiliauna nuo tiek amžių ir žmonės darbuose savo stovi žemiau už žvėris, tai turime vieninteliai dėkavoti išradimui urėdo kuningijos, kuri užima tarpininkystę tarp žmonių ir įvairiausių dievų“⁷. Už lietuvių, o taip pat kitų tautų atsilikimą, tamsumą ir vergavimą prispaudėjams J. Šliupas visų pirma kaltino bažnyčią, popiežių, jėzuitus⁸. Todėl J. Andziulaitis ir kai kurie kiti to meto ateistai aiškino, kad žmonija būtų išvengusi visų blygybių, jei nebūtų buvę Kristaus, jei iš viso nebūtų buvę dievų⁹.

Akcentuodami, kad visur ir visuomet krikščionybė yra buvusi mokslo priešas, jie į visus viduramžių reiškinius žiūrėjo neigiamai, kaip į atsitiktinius, neišskiriant net ekonominės santvarkos. Jie nematė feodalizmo, kaip ekonominės formacijos, istorinio būtinumo, nesugebėjo atskleisti tikrųjų savo ankstyvuoju laikotarpiu pažangios feodalinės santvarkos (kurios ideologija buvo krikščionybė) atsiradimo ir susiformavimo priežasčių. Ignoruodami istorinį požiūrį į visuomenės reiškinius, visą feodalizmo laikotarpį jie laikė klaida, nesusipratimu, tamsos amžiumi ir pan. Tokia Lietuvos ateistų pozicija nesiskaitė su moksliniu požiūriu į ekonominės bazės ir antstato sąveiką; religija ir bažnyčia buvo atplėšiama nuo žemiškojo pagrindo ir padaroma visiškai savarankiška. Jos veiklos motyvus išvedant iš jos pačios, ji daroma nepriklausoma nuo tikrojo žmonių gyvenimo, nuo visuomeninių santykių visumos.

* * *

Įrodinėdami, kad viduramžiais bažnyčia iš tikrųjų lėmė kovą prieš mokslą arba kad jos veikla buvo antimokslinė, Lietuvos ateistai pateikė nemaža konkrečių bažnyčios veiklos faktų. Deja, šie faktai buvo parenkami ir interpretuojami, vadovaujantis subjektyvistiniu metodu. Tai neišvengiamai gimdė iškreiptą tikrovės vaizdą. Ryškesniu pavyzdžiu čia gali būti antikinio pasaulio kultūros žlugimo priežasčių aiškinimas. Jie teigė, kad jau pirmieji krikščionių religijos žingsniai rodo, jog ji yra kalta už antikinio mokslo ir kultūros žlugimą, už tų tautų, kuriose krikščionybė buvo įvesta, kultūrų sunykimą. „Krikščionystė išnaikino seno-

---

⁷ *Kuningas (V. Dembskis)*, Išč ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje, Shenandoah, 1899, p. 5.

⁸ *J. Szlupas*, Tikyba ar mokslas? Bitėnai, 1895, p.139—142.

⁹ *Robert G. Ingersol*, Pamatai tikėjimo. Iščvertė V. V. (*J. Andziulaitis*), Baltimore, 1897, p. 35—36; *M. Babcock*, Kodėl Dievas neužmusza velnio?—„Galybė“, 1898, Nr. 5, p. 240.

vės civilizaciją",— rašė J. Andziulaitis¹⁰. J. Basanavičius nurodė, kad „krikščionystė besiplatindama naikino visur pakeliui senovės klasišką kultūrą“¹¹. Tada sunyko senovės graikų mokslas¹², žlugo filosofija¹³, buvo uždarytos „Aleksandrijos ir Atėnų mokslinės“¹⁴, nužudyta žymioji Ipatija¹⁵. J. Basanavičius pabrėžė, kad nuo krikščionybės smarkiai nukentėjo senoji aiškių kultūra¹⁶, žmonių gerovė, liaudies kūryba¹⁷, menas¹⁸.

Cia mes vėl susiduriame su pažiūra, kad visuomenės „fizionomiją“ formuoja religija. Iš tikrųjų gi, ne religija ir bažnyčia būna ekonominių santvarkų ir kultūrų žlugimo priežastis. Tai nulemia daug galingesni veiksniai, nuo kurių priklauso pati religija bei bažnyčia. K. Marksas rašė, kad „senųjų valstybių žlugimas sukėlė senųjų religijų žlugimą“¹⁹.

Ne krikščionybė nulėmė ir antikios žlugimą. Viduramžiai išsivystė, šluodami nuo žemės paviršiaus senąją civilizaciją ir kultūrą. Todėl daugeliu atžvilgių jie formavosi visiškai primityviu pagrindu, t. y. vietoj sugriautos senosios politikos ir jurisprudencijos, senosios filosofijos ir mokslo, jie kūrė savo atitinkamus institutus. Žodžiu, susidariusi nauja to meto visuomeninė santvarka nulėmė senojo, antikinio pasaulio žlugimą.

K. Marksas ir F. Engelsas rašė, kad „<...> prieš atsirandant krikščionybei pirma visiškai sužlugo antikinė „pasaulinė santvarka“, <...> krikščionybė buvo paprasta šio sužlugimo išraiška, <...> „visiškai nauja pasaulinė santvarka“ atsirado ne iš vidaus, krikščionybės dėka, bet tik tada, kai hunai ir germanai „iš išorės apniko Romos imperijos lavoną“; <...> po germanų įsiveržimo ne „nauja pasaulinė santvarka“

¹⁰ (J. Andziulaitis), Socializmas ir krikščionystė.—„Galybė“, 1898, Nr. 7, p. 296.

¹¹ J. Basanavičius, Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, Vilnius, 1912, p. 9.

¹² Ten pat; be to, žr. V. Dembskis, Kankintojai ir kankintiniai už mokslą, Plymouth, 1905, p. 96 ir 97.

¹³ J. Šliupas, Tikri ir netikri šventieji, Chicago, 1907, p. 4.

¹⁴ V. Dembskis, Kankintojai ir kankintiniai už mokslą, p. 97.

¹⁵ V. Dembskis, Kankintojai ir kankintiniai už mokslą, p. 96; J. Šliupas, Tikri ir netikri šventieji, p. 11.

¹⁶ J. Basanavičius, Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, p. 4, 9, 65.

¹⁷ Ten pat, p. 65.

¹⁸ Ten pat, p. 43.

¹⁹ K. Marksas, F. Engelsas, Apie religiją, Vilnius, 1958, p. 16.

buvo derinama su krikščionyste, bet, atvirksčiai, krikščionystė keitėsi kiekvienoje naujoje šios pasaulinės santvarkos fazėje" ²⁰.

Cia verta priminti ir reikšmingą K. Markso pastabą apie Aleksandrijos mokyklos uždarymą. Jis rašė: „Kaip tik tuo metu, kai artėjo antikinio pasaulio žlugimas, atsirado *Aleksandrijos mokykla*, kuri stengėsi prievarta įrodyti graikų mitologijos „amžinąją tiesą“ ir visišką jos atitikimą „mokslinio tyrinėjimo rezultatams“ ²¹. Štai kodėl ji turėjo žlugti, kai žlugo jos ginamas pasaulis ir kai gimė naujas pasaulis, įtvirtinantis ir naują religiją — krikščionybę.

Krikščionystė įsigalėjo ant senosios, antikinės kultūros griuvėsių. Žinoma, bažnyčia, šiame sudėtingame procese tapusi vis galingesne visuomenine jėga, neišvengė tam tikro konflikto su tų tautų, kuriose ji pakeitė senąją religiją, kultūra. Taip buvo ir Lietuvoje.

Ieškant pirmųjų amžių bažnyčios nihilistinės pažiūros į kultūrą tų kraštų, kuriuose ji pakeitė senąją religiją, priešasčių, būtina išsiaiškinti gimstančios feodalinės santvarkos ekonominius ir kitus poreikius, krikščionystės, kaip antstato, vaidmenį to meto visuomenės gyvenime, išsilytinti į sąlygas, kuriomis krikščionystė kovojo su ankstesnėmis religijomis, su kuriomis buvo glaudžiai susijusi tų tautų kultūra. Negalima nematyti ankstyvųjų krikščionių polinkio į asketizmą, jų vadovų nepatyrimo ir pan. Ar galėjo krikščioniškoji kultūra vystytis, panaudodama senąją kultūrą, kaip manė J. Basanavičius ²², kitaip sakant, ar galėjo gimstanti tuo metu nauja visuomenė priimti senąją kultūrą? Deja, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai šiems klausimams neskyrė dėmesio. Todėl visiškai natūralu, kad, būdami idealistinių pažiūrų į istoriją, krikščionystę jie laikė antikinės kultūros žlugimo kaltininke.

* * *

Teigiant, kad bažnyčia nulėmė mokslo padėtį viduramžiais, būtinai reikia atsakyti į klausimą: kas nulėmė tokią bažnyčios poziciją? Lietuvos ateistų nuomone, viena iš svarbiausių bažnyčios kovos prieš moks-

---

²⁰ Ten pat, p. 76. Ir J. Basanavičius kalbėjo apie barbarų vaidmenį senovės Romos kultūros griovime. „Tos senovės kultūros naikinti,— rašė jis,— rods, nemažai padėjo ir iš šiaurės atvykusieji Rymo imperijon barbarai, su kurių pagalba Kristaus mokslo išpažinėjai daugiausia prisidėjo prie to, kad, platindami miniose krikščionystę, sunaikintų daugelį pagonių kulto likučių, sudaužytų dievų statujas ir t. t.“ (*J. Basanavičius, Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra*, p. 9). Bet ir šiuo atveju J. Basanavičius laikė, kad krikščionystė buvo svarbiausias Romos kultūros griovėjas.

²¹ K. Marksas, F. Engelsas, *Apie religiją*, p. 17.

²² J. Basanavičius, *Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra*, p. 4.

lą priežasčių yra kai kurių biblijos teiginių, o taip pat „bažnyčios tėvų“ mokymo neatitikimas naujųjų laikų mokslo duomenims.

Jie parodė, kad ištisus šimtmečius bažnyčia diegė tikintiesiems neteisingą pasaulio vaizdą. Nelaikydami biblijos dievo žodžiu, dievo duota knyga, J. Adomaitis-Šernas, J. Šliupas, V. Dembskis, V. Daukšys ir kiti jų ateistinio fronto bendražygiai įrodinėjo, kad dauguma šventajame rašte skelbiamų teiginių apie pasaulį, žemę, žmogų yra klaidingi. „Šventarašty, kuris yra šaltiniu žydų mokslo, mažai yra teisingų žinių apie dangiškus svietus ir jų krutėjimus“,— rašė J. Adomaitis-Šernas²³. Arba „Lietuvyje“ buvo aiškinama, kad biblijoje „ant klausimų, lytinčiąsi gyvenimo ant šios žemės, užduočių žmogaus, ant klausimų apie gamtišką surėdymą šios pasaulės, atsakymas buvo klaidus, nesutinkantis su teisybe“²⁴. Biblija „nesutinka su teisybe“, kai ji skelbia žemę pasaulio centru, organiškojo pasaulio nekintamumą, žmogaus, jo elgesio normų, gyvenimo tikslo bei prasmės dievišką kilmę, „keturkampuotumą žemės, <...> įkūrimą pasaulio per 6 dienas pirm 6000 metų, <...> dangų virš žvaigždžių ir <...> pragarą apačioje žemės“,— rašė J. Šliupas²⁵.

Nežiūrint tokių didelių šventojo rašto klaidų, net iki šių dienų, o ypač viduramžiais, „biblija ir raštai „tėvų bažnyčios“,— pastebėjo J. Šliupas,— buvo skaitomi šaltiniu visokios žinios“²⁶. O tai reiškė, kad reikėjo laikytis pažiūros, jog pagrindiniai pasaulio, gamtos, visuomenės klausimai yra išspręsti, kad religinis pasaulio vaizdas yra teisingas, nes jį apreiškęs „neklystantis ir visažinantis dievas“.

Šitokia padėtis buvo kliūtis mokslui vystytis, nagrinėti tuos klausimus, kurie buvo laikomi jau išspręstais šventame rašte. J. Adomaitis-Šernas atkreipė dėmesį į tuos sunkumus, kuriuos pergyveno religingi mokslininkai, tyrinėjusieji gyvulius ir augalus, nes jų atradimai prieštaravo švento rašto teiginiams²⁷. Mėgindami išvengti konflikto su bažnyčia, kai kurie iš jų, kaip pastebėjo J. Biliūnas, savo mokslinius atradimus siekė aiškinti taip, kad jie neprieštarautų religijai. Pavyzdžiui, radę senovės gyvulių ir augalų liekanas, jie teigė, jog dievas daugelį

---

²³ Ethnologija, arba mokslas apie žemės tautas. Pagal Dr-ą M. Haberlandtą ir Letourneau sutaisė Šernas (*J. Adomaitis*), Chicago, 1903, p. 452.

²⁴ *Kurmis (V. Daukšys?)*, Ką mums suteikė XIX amžis.—„Lietuvis“, 1901, Nr. 2, p. 3.

²⁵ (*J. Šliupas*), *Krišzczionybė ir Lietuva.*—„*Apszvieta*“, 1892, Nr. 5, p. 301.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ethnologija, arba mokslas apie žemės tautas. Pagal Dr-ą M. Haberlandtą ir Letourneau sutaisė Šernas (*J. Adomaitis*), p. 451—452.

kartų naikino savo senus „tvarinius“ ir vėl „tvėrė“ naujus²⁸. Senovės mokslo vyrai spraudė savo atradimus į religinę Prokrusto lovą, nors tuo kenkė mokslui ir tiesai.

Tikintiesiems buvo neįmanoma eiti mokslo keliu. Reikėjo reto proto ir retos drąsos žmogaus, kad jis ryžtųsi paneigti arba bent suabejoti vienu ar kitu biblijos teiginiu, t. y. suabejoti dievo išmintimi, jo teisingumu. Juk tai būtų buvę „puolimas į nuodėmę“. Todėl V. Dembskis labai teisingai pastebėjo, kad prieš biblijos teiginius pasisakydavo „pavienios tik ypatos“²⁹.

Suprantama, kad tokia padėtis negalėjo neturėti neigiamo poveikio visuomenės, mokslo ir kultūros vystymuisi. Krikščioniškose šalyse „per ilgus ilgus amžius gyveno žmonės tarsi tamsoje, glūdumoje“, nes „biblija nedavė šaltinio pažinimui svieta“³⁰.

Lietuvos ateistai daugeliu atvejų labai teisingai ir įtikinamai parodė, kad biblijos ir bažnyčios mokymas apie gamtą ir jos reiškinius savo laiku buvo didžiulė kliūtis mokslui vystytis. Bet negalima sutikti su pažiūra, kad tas prieštaraujantis mokslui mokymas buvo svarbiausias faktorius, nulėmęs antimokslinę bažnyčios veiklą. Žinoma, būtume neteisūs, jei visiškai ignoruotume šią aplinkybę. Ji vaidino svarbų vaidmenį, bet ne pagrindinį. Svarbumo laipsnį galų gale nulėmė ideologinė funkcija, kurią vykdė bažnyčia ir religija feodalinėje visuomenėje.

Nei biblijos, nei „bažnyčios tėvų“ pateiktas gamtos reiškinių apibūdinimas nebuvo atsitiktinis ir nepriklausomas nuo savo laiko vyrujančių pažiūrų. Mūsų protėvių kartų kartos daugelį pasaulio reiškinių ir pasaulį apskritai aiškino, nesiremdamos mokslu, naiviai, nemokšiskai. Jie nemokėjo teisingai jų paaiškinti. Senovėje atsiradusiose religijose užsifiksavo šios mūsų protėvių pažiūros. Jos išreikštos ir krikščionybėje, kaip ir kitose vadinamose pasaulinėse religijose. Neretai šios pažiūros buvo ginamos šviesių senovės žmonių, mokslininkų visiškai nepriklausomai nuo krikščionybės, net nekrikščionių, pvz., Ptolemėjaus.

Antra vertus, jei žvilgtersime į to meto mokslo bei praktikos atradimus, neišskiriant nei Koperniko, nei Galilėjaus, nei Magelano, tai visi jie, nors ir prieštaravo kai kuriems biblijos teiginiams ir juos griovė,— negriovė religijos kaip tokios. Palaiapsniui modifikuodamasi, krikščionybė juos visus galėjo priimti. Taip ir įvyko. Vienus anksčiau (žemės apva-

²⁸ J. Biliūnas, Raštai, t. II, 1955, p. 157, 159—160.

²⁹ V. Dembskis, Atsiliepiamas į lietuvių laisvamanių kuopas.—„Lietuva“, 1901, Nr. 34, p. 3.

³⁰ Kurmis (V. Daukšys?), Ką mums suteikė XIX amžius.—„Lietuvis“, 1901, Nr. 2, p. 3.

lumą), kitus vėliau (heliocentrinę sistemą) bažnyčia priėmė ir prie jų pritaikė religiją. J. Biliūnas labai teisingai pastebėjo, kad šiuo metu visus viduramžiais smerktus mokslo atradimus „pripažįsta už šventą teisybę ir dvasiški ir svietiški žmonės“³¹. O nuo to religija nesugriuvo. Matyt, tai jautė ir J. Šliupas, nurodydamas, kad mokslo prieštaravimas religiniam mokymui nėra svarbiausia bažnyčios kovos prieš mokslą priežastis. „Dvynbrolis ponijos, *kunigija*,— rašė jis,— visatinai bijosi mokslų, ne tiek dėl to, kad tie užgynę būtybę Dievo, kiek dėl to, kad, žmonėms apsišvietus, gyvenimas kunigų turėtų atsimainyti, o ir jų kišenės aptuštėtų. Dėl to tai iš ambonų kunigėliai taip labai keikia mokintus žmones, pravardžiuodami juos „pasileidėliais“, „bedieviais“, „suvedžiotojais“, „gundytojais“ ir t. t.“³²

Taigi kita svarbia bažnyčios antimokslinės veiklos priežastimi Lietuvos ateistai laikė *savanaudiškus kunigų interesus*. Jie nurodinėjo, kad bažnyčios tarnai kovojo prieš tai, kas kenkė jų interesams, „ką laikė už vodingą kunigų luomai“³³. Pagal juos, kunigai gyveno apgaule, t. y. primesdami žmonėms prieštaraujančią mokslui religiją, ir iš tikėjimo pavergtų žmonių prakaito krovė sau turtą. Vadinasi, kadangi jie traukė „pelną iš kvailybės žmonių“³⁴,— jiems reikėjo, kad žmonės būtų tamsūs. Juo masės daugiau žino, tuo jos yra mažiau paklusnios kunigijai, tuo jas sunkiau išnaudoti, o kuo „avelės yra kvailesnės,— rašė J. Šliupas,— tuomi lengviau yra piemenims jų vilnelę kirpti“³⁵. Štai kodėl masių švietimą, mokslo vystymą jie laikė „už vodingą kunigų luomai“.

Žinoma, galima sutikti, kad dalis kunigų, kovodama prieš švietimą ir mokslą, turėjo materialinių išskaičiavimų; atskiro kunigo ir viso jų luomo interesai galėjo vaidinti ir vaidino tam tikrą vaidmenį šiame procese, bet negalėjo jo nulemti. Suvedant visą antimokslinį viduramžių judėjimą tik į kunigų materialinės gerovės siekimą arba net į viso jų luomo interesų gynimą, labai sumenkinama pati problema. Toks didžiulio masto ir reikšmės istorinis reiškinys mėginamas aiškinti smulkiu kunigų pasipelnymu, apgaule. Eidami šiuo keliu, Lietuvos ateistai nepakilo aukščiau subjektyvistinio požiūrio, ignoravo visuomenės vystymosi dėsningumą, išleido iš akių klasinį viso proceso aspektą.

³¹ J. Biliūnas, Raštai, t. II, p. 194.

³² (J. Šliupas), Iszlygos atgijimo Lietuvos.—„Apszvieta“, 1892, Nr. 2, p. 82.

³³ Ethnologija, arba mokslas apie žemės tautas. Pagal Dr-ą M. Haberlandtą ir Letourneau sutaisė Šernas (J. Adomaitis), p. 615.

³⁴ *Kuningas* (V. Dembskis), Isz ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje, p. 5.

³⁵ J. Šliupas, Elgimasis kunigų.—„Lietuva“, 1893, Nr. 15, p. 1. Panašiai J. Šliupas rašė ir kitur (žr. *Ne-Kuningas* [J. Šliupas], Lietuvos mesijas, Tilžė, 1890, p. 19).

Kovos prieš mokslą pobūdį feodalniais laikais nulėmė to meto viešpataujanti ekonominė sistema. Nuo jos galų gale priklausė, kiek ir kaip buvo pasinaudojama kunigijos materialiniais interesais. Nevaidindama visiškai savarankiško vaidmens tautų gyvenime, bažnyčia vykdė tam tikrą ideologinę funkciją. Viešpataujančios klasės ją pajungia savo naudai, panašiai kaip teises, politines, menines ir kitas antstatines organizacijas. Bažnyčia ir šios organizacijos — visos kovojo prieš tam tikras mokslo apraiškas. Vienos daugiau, kitos mažiau, priklausomai nuo to, kokio pobūdžio ideologinę funkciją vykdė.

Žinoma, čia neišvengiamai kyla klausimai, kodėl feodalinė santvarka mokslas buvo nereikalingas, kodėl feodalų klasei jis kenkė, kodėl viešpataujantieji feodalizmo sluoksniai buvo prieš mokslą, kodėl kova prieš mokslą nesikirto su pagrindiniais feodalizmo principais? Tenka pripažinti, kad atsakymui į šiuos klausimus marksistinėje ateistinėje literatūroje nėra skiriamas pakankamas dėmesys. O tuo tarpu ateistiniame judėjime jie nėra paskutinės reikšmės ir būtina nagrinėti juos specialiai. Neįmanoma atsakyti į šiuos klausimus, neįvertinus tų reikalavimų, kuriuos kėlė mokslui to meto ekonomika, neįvertinus klasinių epochos santykių.

Ekonominis poreikis visais laikais buvo „svarbiausias pirmyn žengiančio gamtos pažinimo akstinas“³⁶. Feodalizmas, kaip žinoma, buvo specifinė ekonominė sistema, kurioje viešpatavo natūralinis ūkis. Gamybos būdas daugiausia rėmėsi tokiais ūkiniais vienetais, kurių pagamintas produktas būdavo suvartojamas pačių gamintojų ir feodalų. Dėl to feodaliniam ūkiniam gyvenimui mokslo poreikis buvo labai ribotas.

Katalikiškoji pasaulėžiūra buvo pritaikyta feodalinėi visuomenei, o mokslas — prie feodalizmui pritaikytos religijos, žodžiu, kaip nurodė F. Engelsas, „mokslas buvo tik nuolankus bažnyčios tarnas, kuriam nebuvo leidžiama peržengti tikėjimo nustatytą ribą: trumpai sakant,— jis buvo kas tik nori, tik ne mokslas“³⁷. Tokia pasaulėžiūra neatitiko feodalizmo gelmėse bręstančiosios biurgerijos interesų. Ši klasė buvo pirmiausia prekių gamintojai ir prekybininkai. „Katalikiškoji pasaulėžiūra <...> jau nebegalėjo patenkinti šios naujosios klasės su jos gamybos ir mainų sąlygomis“³⁸. Naujos, besiformuojančios gamybos nebegalėjo patenkinti senas požiūris į mokslą.

---

³⁶ K. Marksas, F. Engelsas, Apie religiją, p. 236.

³⁷ Ten pat, p. 249.

³⁸ Ten pat, p. 224.

Kai feodalinės santvarkos gelmėse pradėjo formuotis nauji ekonominiai santykiai ir auganti nauja klasė — buržuazija — pradėjo kelti baimę feodalams, pastarieji ėmė ypač bijoti visko, kas nauja, ir rėmėsi vien tradicijomis. Tuo tarpu kylanti buržuazija buvo suinteresuota senųjų tradicijų griovimu, griovimu visko, kas trukdė jos gamybinei ir kitai veiklai. Ji buvo suinteresuota mokslo ugdymu. Mokslas jai buvo reikalingas seniesiems veiklos ir minties varžtams griauti, kapitalistinei gamybai vystyti. Mokslas skatino gamybinių jėgų augimą ir stiprino kapitalistinę gamybos būdą. Buržuazijai buvo reikalingas mokslas, gamtos kūnų bei jų savybių tyrimas. „<...> Kartu su buržuazijos suklestėjimu žingsnis po žingsnio milžiniškai kilo ir mokslas. Vėl buvo susidomėta astronomija, mechanika, fizika, anatomija, fiziologija“³⁹.

Bažnyčia, tarnaudama feodalizmui ir kovodama prieš buržuaziją, stoji prieš tokį mokslo vystymąsi, kuris buvo naudingas buržuazijai, naujam gamybos būdai, bet nenaudingas feodalizmui. Čia visiškai ant-raeilis klausimas, kas buvo feodals — pasaulietis ar dvasininkas, ir jau kelintos eilės klausimas — buvo ar nebuvo kai kurie feodals mokslo ir meno mecenats. Žinoma, tai, kad bažnyčia buvo stambus feodals, kad tiesioginėje ar netiesioginėje jos dispozicijoje buvo apie trečdalis feodalinių žemių, vaidino svarbų vaidmenį. Bet tai tik patvirtina, kad viduramžiais bažnyčios veiklą apsprendė jos feodalinė padėtis.

Klasė, kuriai tarnavo bažnyčia, darė viską, kad sustiprintų ir paremtų bažnyčią, kaip ir kitus savo visuomenės antstatinius institutus. O tai reiškia, kad bažnyčia galėjo ir turėjo atlikti tam tikrą antimokslinę misiją. Ji tą ir vykdė, jausdama už savo pečių stiprų šeimininką — visą feodalų klasę. Vadinas, feodalinės visuomenės interesai, o ne religija ar bažnyčia, nulėmė kovą prieš mokslą viduramžiais. Bažnyčia atliko mokslo vystymosi stabdžio vaidmenį, tik vykdydama feodalinės visuomenės jai skirtą funkciją. Ir kai XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios arba vėlesni, net kai kurie šių dienų ateistai, teigia, kad bažnyčia ir religija *nulemia* mokslo padėtį visuomenėje, tai bažnyčiai ir religijai jie suteikia tokį vaidmenį, kurio atlikti ji nepajėgė ir kurio ji niekada neatliko.

* * *

Į istorijos procesą žiūrint subjektyvistiškai, laikantis pažiūros, kad ji *nulemia* sąmonę, idėjas, pažiūros, kad net religinė iliuzija gali lemti vieną ar kitą istorinę epochą, kad bažnyčia yra visų blogybių organizatorė ir kaltininkė, logiškai reikia daryti išvadą, kad, norint išsivaduoti iš tų blogybių, tereikia sugriauti religiją ir uždaryti bažnyčias. Su tokia

³⁹ Ten pat, p. 249.

logika ir susiduriame kai kurių Lietuvos ateistų raštuose. V. Dembskis, pavyzdžiui, manė, kad žmonija galės laimingai gyventi tik išnykus religijai. „Lai pranyks dievas, žudikas velnio, iš mūs smegenų, o jau visi žmonės pasijus esą broliais“⁴⁰. Vėliau jis šią mintį reiškė, solidarizuodamasis su vokiečių anarchistu H. Mostu. „Ir Mostas teisingai pasakė: — rašė jis,—„Tikėjimas į dievą — tai pikčiausias maras“. O ponai tik ir reikalavo palaikyti tą marą... Kada tas maras apleis darbininkų kaktas, tada ir dangaus viltis pranyks, kaip šv. Povilas seniai pasakė. O ant žemės liks tik „Meilė, Žmoniškumas ir Labdarystė“⁴¹.

J. Andziulaitis teigė, kad mokslo ir apskritai minties išsivystymas buvo pasiektas tik bedievių dėka: „Istorija protiškojo progreso yra parašyta gyvenimuose netikių“⁴². V. Dembskis bedievius vadino „žmonijos išgelbėtojais“, nes tik bedieviai gali sėkmingai vadovauti visuomenei⁴³.

Tokios pažiūros yra būdingos ikidialektiniam materializmui. Čia nesiremiama moksliniu požiūriu į istoriją, visuomeninės būties ir visuomeninės sąmonės santykio dialektika, ignoruojamas visuomenės vystymosi dėsningas pobūdis, nesilaikoma klasinių pozicijų. O tai yra taip pat „religinė“ koncepcija, nors ir be dievo. Čia verta prisiminti K. Markso pastabą apie „šventąjį“ Maksą Štirnerį, vieną iš anarchizmo ideologų, kuris, subjektyvistiškai aiškindamas istoriją, galvojo, kad visas visuomenės negeroves galima išnaikinti tik su „bedievystės“ pagalba. „Ši koncepcija iš tikrųjų yra religinė,— rašė K. Marksas apie Štirnerį,— ji žiūri į religinį žmogų kaip į pirmąjį žmogų, nuo kurio eina visa istorija, o tikrąją pragyvenimo išteklių ir paties gyvenimo gamybą pakeičia savo vaizduotėje religine fantazijų gamyba“⁴⁴.

---

⁴⁰ V. Dembskis, Kankintojai ir kankintiniai už mokslą, p. 183.

⁴¹ V. Dembskis, Inkvizicija, arba atpirkimas žmonių nuo šėtono, p. 335.

⁴² J. A. (J. Andziulaitis), Voltaire.—„Apszvieta“, 1893, Nr. 11—12, p. 657.

⁴³ V. Dembskis, Inkvizicija, arba atpirkimas žmonių nuo šėtono, p. 137.

⁴⁴ K. Marksas, F. Engelsas, Apie religiją, p. 65.